

*Handleiding
Meetnet Urbane Soorten (MUS)*

Colofon

© SOVON Vogelonderzoek Nederland 2007

Deze handleiding is samengesteld in opdracht van Vogelbescherming Nederland.

Samenstelling: Chris van Turnhout & Harvey van Diek

Redactie en lay-out: Fred Hustings & John van Betteray

Foto's: Harvey van Diek

Wijze van citeren: van Turnhout C. & van Diek H. 2007. Handleiding MUS (Meetnet Urbane Soorten). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Niets uit dit handleiding mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SOVON en/of de opdrachtgever.

ISSN: 1382-6271

SOVON Vogelonderzoek Nederland

Rijksstraatweg 178

6573 DG Beek-Ubbergen

Tel: 024 6848111

Fax: 024 6848122

E-mail: info@sovon.nl

Homepage: www.sovon.nl

Samenvatting

SOVON en Vogelbescherming Nederland zien mogelijkheden om de monitoring van broedvogels in stedelijk gebied te verbeteren door het opstarten van een nieuw meetnet. Door te kiezen voor een laagdrempelig, weinig tijd kostend project verwachten we zowel de huidige als nieuwe vogeltellers te bereiken. In deze handleiding worden de doelstellingen en veldmethoden beschreven van dit nieuwe meetnet, genaamd MUS (Meetnet Urbane Soorten).

Het meetnet MUS heeft de volgende doelstellingen: (1) de aantalsontwikkeling volgen van alle broedvogelsoorten in stedelijke gebieden, (2) (veranderingen in) de verspreiding van broedvogels in stedelijke gebieden vastleggen, en (3) dichtheidscijfers van broedvogels in stedelijke gebieden verzamelen.

Het veldwerk kent de volgende karakteristieken:

- gebruik van punt-tellingen;
- telduur van (exact!) vijf minuten per telpunt;
- per telgebied minimaal 8 en maximaal 12 telpunten, tenminste 200 meter uit elkaar gelegen;

- drie tellingen per seizoen;
- telperioden: 1-30 april, 15 mei-15 juni en 15 juni-15 juli;
- tellingen uitvoeren tussen een half uur vóór zonsopkomst en twee uur daarna (eerste twee telperioden), dan wel tussen 19.00 u en zonsondergang (laatste telperiode);
- alle individuele vogels registreren (leeftijd, geslacht of gedrag onbelangrijk), met uitzondering van overvliegende vogels zonder terreinbinding;
- afstand tot vogel niet van belang;
- zelf een telgebied kiezen (gebaseerd op viercijferig postcodesysteem). Van door SOVON geselecteerde 12 telpunten er minimaal 8 en maximaal 12 uitkiezen om jaarlijks te tellen. Toegankelijke telplek zo dicht mogelijk bij aangewezen telpunt uitkiezen;
- tijdsbesteding per telgebied: drie keer maximaal anderhalf uur per seizoen.

MUS wordt volledig digitaal uitgevoerd, van de keuze van het telgebied tot de terugkoppeling van de resultaten.

Vragen? Neem dan contact op met de projectcoördinator:
 SOVON Vogelonderzoek Nederland
 Rijksstraatweg 178
 6573 DG Beek-Ubbergen
 024-6848111
 MUS@sovon.nl
 www.sovon.nl

1. INLEIDING EN DOELSTELLINGEN

1.1. Inleiding

Er is een toename bemerkbaar van de belangstelling voor en de waardering van natuur in de directe woonomgeving. Vogels maken daarvan een belangrijk onderdeel uit en kunnen rekenen op de interesse van een breed publiek. Broedvogels zijn ook bij uitstek bruikbaar om de toestand van de woonomgeving te meten, omdat ze hiervoor als *indicator* kunnen fungeren. De vogelbevolking in dorpen en steden is sterk in ontwikkeling. Enkele 'traditionele' stadsvogels nemen in aantal af (o.a. Kuifleeuwerik, Huiszwaluw, Spreeuw, Huismus, waarschijnlijk ook Gierzwaluw), soms zelfs zo sterk dat ze op de Rode Lijst zijn beland. Andere soorten doen het daarentegen goed (o.a. Merel, Heggenmus, Groenling, bos- en watervogels). Roofvogels koloniseren stedelijke gebieden (zelfs Slechtvalk) en Halsbandparkieten zijn lokaal vrij talrijk geworden.

Helaas weten we echter te weinig van broedvogeltrends in stedelijk gebied. Bebouwing is bij vogelaars niet erg in trek, temeer daar de gangbare methode om broedvogels in kaart te brengen (territoriumkartering, BMP-methode) tijdrovend is en in stedelijk gebied lastig kan worden uitgevoerd. Toch is kennis over verspreiding, aantalsontwikkeling en dichtheden van stadsvogels essentieel. Zulke kennis is nodig om deze vogels effectief te kunnen beschermen, maar ook om landelijke aantalsontwikkelingen te kunnen bepalen. Immers, 16% van Nederland bestaat momenteel uit stedelijk gebied en die oppervlakte zal in de toekomst alleen maar toenemen. Van sommige soorten broedt zelf het merendeel van de Nederlandse populatie in stedelijk gebied.

SOVON en Vogelbescherming Nederland zien mogelijkheden om de stadsvogelmonitoring

te verbeteren door het opstarten van een nieuw meetnet. Door te kiezen voor een laagdrempelig project dat weinig tijd kost, denken we zowel de huidige als nieuwe vogeltellers te kunnen bereiken. In deze handleiding worden de doelstellingen en veldmethoden beschreven van dit nieuwe meetnet, genaamd MUS (Meetnet Urbane Soorten). Voor een verantwoording van de methoden wordt verwezen naar het Meetplan MUS, dat ook via de SOVON-website te downloaden is.

1.2. Doelstellingen

MUS kent de volgende doelstellingen:

- de aantalsontwikkeling volgen van alle broedvogelsoorten van stedelijk gebied. Hierbij gaat het zowel om jaarlijkse fluctuaties als trends op de lange termijn;
- de verspreiding van broedvogels in stedelijk gebied vastleggen, net als veranderingen die zich daarin voordoen;
- dichtheden bepalen van broedvogels in stedelijk gebied;
- het aanboren van een nieuwe groep van vogeltellers.

De term 'stedelijk gebied' wordt breed opgevat. We rekenen daartoe steden, dorpen, gehuchten, villawijken, bedrijven- en industrieterreinen, havens, parken, begraafplaatsen, volkstuinten en sportterreinen. Geïsoleerde boerderijen en erven in agrarisch gebied vallen erbuiten.

Het meetnet richt zich op *alle broedvogelsoorten die in stedelijke gebieden voorkomen*. Dit is inclusief vrij levende exoten zoals Halsbandparkiet, Nijlgans, verwilderde ganzen en eenden (Soepgans, Soepeend) en Stadsduiven.

2. Hoe meedoen?

Iedereen die de algemene stadsvogels en hun geluiden kent, kan meedoen. Het meetnet wordt volledig digitaal uitgevoerd, van de keuze van het telgebied tot de terugkoppeling van de resultaten. Op deze manier worden de mogelijkheden van het digitale tijdperk uitgebuit en blijft de door velen gevreesde 'papierwinkel' uit.

Het aanmelden, invoeren van gegevens en de controle achteraf zijn zo eenvoudig mogelijk gehouden. Waarnemers die mee willen doen maar geen computer bezitten, wordt aangeraden in de eigen kennissenkring uit te kijken naar personen in het bezit van een computer met internet, om daar de gegevens in te (laten)

voeren. Er zullen uitgebreide mogelijkheden beschikbaar komen om de resultaten te bekijken.

Het aanmelden en invoeren geschiedt via de site van MUS op www.sovon.nl of www.vogelbescherming.nl. Via enkele stappen kan een telgebied worden gekozen, worden de ge-

selecteerde telpunten bekeken en is aanmelding mogelijk. Het doorgeven van de gegevens en de terugkoppeling vinden eveneens digitaal plaats. Verdere instructies zijn te vinden op de website. In geval van vragen kunt u altijd de projectcoördinator bij SOVON benaderen.

3. Veldwerk

In het kort bestaat het veldwerk uit tellingen op 8 tot 12 punten, waarbij op ieder telpunt gedurende vijf minuten wordt geteld. Per seizoen wordt elk punt drie keer geteld, in de periode 1-30 april, 15 mei-15 juni (beide keren in de vroege ochtend) en 15 juni-15 juli (in de avond). Alle waargenomen individuen met terreinbinding worden genoteerd. Tellers kiezen zelf een telgebied uit, waarbinnen door SOVON 12 telpunten in stedelijk gebied zijn geselecteerd. Hieruit kiest de waarnemer zelf minimaal 8 en maximaal 12 telpunten.

Punttellingen

Een waarnemer telt steeds vanaf een vast telpunt. Dit is vergelijkbaar met de methode die ook gehanteerd wordt in het Punt Transect Tellingen-project (PTT) van SOVON & CBS. Punttellingen vormen in het onoverzichtelijke en deels ontoegankelijke stedelijke gebied de beste telmethode.

Telduur (exact!) vijf minuten per telpunt

Vijf minuten tellen levert een goed beeld op van de aanwezige soorten en aantallen. Langer tellen heeft maar een geringe meerwaarde terwijl de kans op dubbeltellingen stijgt.

8 tot 12 telpunten per telgebied

Door 8 telpunten per route te kiezen is de totale tijdsinvestering per telling niet meer dan anderhalf uur. Daardoor is het ook voor tellers met weinig (vrije) tijd mogelijk om mee te doen. Het

is zelfs mogelijk om bijv. voorafgaand aan het werk een telling uit te voeren.

Telgebied naar keuze, telpunten aangewezen door SOVON

Een waarnemer kiest zelf een telgebied uit. Dit gebeurt via de website, aan de hand van topografische kaarten waarop de telgebieden zijn begrensd met rode lijnen. De telgebieden zijn gebaseerd op het viercijferige postcodesysteem en variëren enigszins in grootte: klein in dicht bebouwde gebieden, groot waar bebouwing schaars is. Heel Nederland is opgedeeld in telgebieden, alleen lokaal vallen ze soms weg wanneer er te weinig stedelijk gebied aanwezig is.

Binnen elk telgebied worden door SOVON *random* 12 telpunten geselecteerd in stedelijk gebied¹, op minimaal 200 meter afstand van elkaar (voor uitleg, zie kader). Elke waarnemer kiest in het eerste jaar uit de aangewezen telpunten er minimaal 8 en maximaal 12; dit zijn de punten die jaarlijks worden geteld. Dit biedt de waarnemer de mogelijkheid om te kiezen voor een grotere of kleinere tijdsinvestering. Bovendien kunnen dan telpunten afvallen die ongelukkig gekozen zijn, bijvoorbeeld omdat ze moeilijk bereikbaar of niet toegankelijk zijn,

¹In een klein deel van de telgebieden kon gezien de geringere oppervlakte stedelijk gebied minder telpunten worden geselecteerd, maar wel minimaal 8.

Waarom worden telpunten aangewezen?

Indien de keuze van de telpunten geheel vrij wordt gelaten, zullen vooral vogelrijke of anderszins interessante punten worden onderzocht. Dit geeft geen getrouw beeld van de werkelijkheid. In trendanalyses moet dan hiervoor worden gecorrigeerd, hetgeen maar tot op zekere hoogte mogelijk is. Daarom hebben we besloten de telpunten 'willekeurig' door de computer te laten selecteren. Omdat waarnemers wel hun telgebied zelf kunnen kiezen, en bovendien de mogelijkheid hebben om minimaal 8 uit de aangewezen 12 telpunten te selecteren, blijft er nog behoorlijk wat keuzevrijheid over.

of niet in stedelijk gebied blijken te liggen (door onvolkomenheden in de topografische ondergronden). Tel ieder jaar dezelfde telpunten.

De waarnemer kiest zelf een toegankelijke telplek zo dicht mogelijk bij de aangewezen telpunten. Immers, omdat de telpunten door de computer zijn aangewezen, kunnen ze terecht komen in huizen of tuinen, of midden op straat! Ga dan even verderop (bv. het toegangshek van een industrieterrein) staan en registreer het punt op een kaart. Geef ieder telpunt zelf een oplopend volgnummer.

Drie tellingen per seizoen, twee in de vroege ochtenduren en één in de avonduren

Verschillende tellingen zijn nodig, omdat niet alle vogelsoorten in dezelfde periode van het seizoen het meest actief zijn. In stedelijk gebied kan, gezien de geluidsoverlast, het beste zo vroeg mogelijk op de dag worden geteld. Daarom dienen de eerste twee tellingen te worden uitgevoerd in de periode tussen een half uur voor zonsopkomst en twee uur daarna. De derde telling wordt gedaan tussen 19.00 u en zonsondergang. Deze telling is met name bedoeld voor soorten die 's ochtends vroeg niet of minder actief zijn, zoals Gierzwaluw en mussen. Dit zijn voor stedelijk gebied natuurlijk belangrijke soorten.

Drie telperiodes: 1-30 april, 15 mei-15 juni en 15 juni-15 juli

De eerste telling wordt 's ochtends in de maand april uitgevoerd, de tweede 's ochtends tussen half mei en half juni en de derde telling in de avonduren tussen 15 juni en 15 juli. Tussen de tweede en de derde telling dient minimaal één week te zitten.

Alle waargenomen individuen noteren

Tijdens de tellingen worden alle waargenomen vogels genoteerd. Dus ongeacht de afstand van de vogel tot het telpunt (gewoon alles opschrijven wat te zien of te horen is) en zonder onderscheid naar leeftijd (ook jonge vogels!), geslacht of gedrag. Voor doorgewinterde broedvogeltellers: in het kader van dit project is het van belang om niet te denken in territoria, zoals bij BMP en LSB, maar in individuen. Elke binnen de vijf minuten waargenomen vogel (zowel op zang als zicht) dient te worden genoteerd. Dus een vrouwtje Merel met voer in de snavel en een zingend mannetje Merel 50 meter verderop

worden als twee Merels genoteerd.

Enige uitzondering zijn overvliegende vogels zonder duidelijke terreinbinding: deze worden niet genoteerd. Een groep hoog overvliegende Wulpen wordt bijvoorbeeld niet genoteerd. Een jagende Sperwer daarentegen wel, want die maakt van het gebied gebruik. Een hoog en strak overvliegende Sperwer, die misschien wel op trek is, wordt daarentegen buiten beschouwing gelaten. Evenzo worden ook in de stad foeragerende meeuwen wel opgeschreven, maar niet de meeuwen die hoog overvliegen en misschien wel van een slaapplaats komen. Voor Gierzwaluwen geldt: tel niet alleen de laagvliegende exemplaren maar ook de hoger vliegende. Wordt dezelfde hoog vliegende groep op meerdere telpunten gezien, noteer deze dan slechts één keer.

Handige tips tijdens de telling

- Wissel per telronde van volgorde waarin de telpunten worden bezocht. Dan wordt elk telpunt een keer zowel vroeg als later op de ochtend bezocht.
- Ga in het weekend tellen. Vogels inventariseren in de stad kent een paar beperkingen. Door de week komt het werkverkeer al vroeg op gang en wordt het lastig om zingende vogels te horen. Het verdient dan ook aanbeveling om de tellingen bij voorkeur in de weekenden (met name zondagochtend) uit te voeren, wanneer er de minste geluidshinder is. Ook feestdagen zijn geschikte inventarisatiedagen. Naarmate het seizoen vordert, valt het inventarisatietijdstip (rond zonsopgang) steeds meer in de rustiger uren.
- Tel alleen onder gunstige weersomstandigheden, dus niet met harde wind of regen. Gaat het tijdens een telling ineens hard regenen of stormen, onderbreek de telling dan en voer het resterende deel zo spoedig mogelijk later uit (diezelfde ochtend of in de dagen erna). Voer de laatste telling zo mogelijk uit tijdens een periode van 'stabiel zomerweer', als het enkele dagen warm en zonnig is (Gierzwaluwen).
- Kondig de telling eventueel aan bij politie of via een huis-aan-huisblad, want buurtbewoners kunnen uw activiteiten wantrouwen. Persoonlijke uitleg is doorgaans het beste om bezorgdheid weg te nemen, en een vogelboekje bij de hand kan wonderen doen, of een duidelijk zichtbaar schrijfplankje.

- Loop niet onnodig te koop met de verrekijker ('gluurder').
- Betreed geen terreinen zonder vrije toegang, tenzij toestemming is verkregen van de eigenaar.
 - De dichtheden van o.a. Houtduif, Turkse Tortel, Heggenmus, Merel, Spreeuw en Huismus kunnen zeer hoog zijn. Als een groep aanwezig is, tel dan verschillende malen (houdt het hoogste getal aan) maar pas op voor dubbeltellingen.
 - Eén van de lastigst te inventariseren stadsvogels is de Gierzwaluw. Ze scheren vaak in groepjes boven de stad zonder dat duidelijk is waar ze precies broeden. Dergelijke individuen dienen wel genoteerd te worden. De beste resultaten voor een betrouwbare inventarisatie worden behaald tussen 15 juni en 15 juli, want dan is het gros van de populatie terug, zijn de eerste jongen geboren en zijn de ouders veel op voedseljacht.
 - Bedenk dat sommige soorten (vinkachtigen) in volière worden gehouden. Andersom kunnen vermeende volièrevogels (parkieten) in het wild voorkomen. Let op exoten (o.a. watervogels). Noteer ze als ze zich vrij kunnen verplaatsen, dus niet binnen een omheining zitten (zie kader).
 - Zanggeluiden kunnen weerkaatsen tegen gebouwen; kijk uit voor dubbeltellingen.

Exoten horen erbij

Exoten zijn soorten die van nature niet in Nederland voorkomen, maar er wel in verwilderde staat in het veld zijn aan te treffen. Bij vogelaars stonden ze tot voor kort niet erg in de belangstelling. Momenteel realiseren velen zich echter dat exoten niet meer weg te denken zijn uit het huidige landschap en een vast onderdeel van de avifauna geworden zijn. Exoten doen daarom volwaardig mee in het MUS-project. Hier vallen ook Stadskuiven en kruisingen van eenden en ganzen onder. Deze kruisingen staan aangegeven als Soepeend dan wel Soepgans.

Het is niet altijd eenvoudig om te bepalen welke soorten meegerekend mogen worden, bijvoorbeeld met betrekking tot exoten in stadsparken e.d. De volgende vuistregel kan worden gehanteerd. Vogels die binnen een hek zitten (waterwildcollectie), geleewiekt zijn (onvolledige vleugel) of anderszins in hun vrijheid van beweging beknot zijn, worden niet genoteerd. Vogels die zich vrij kunnen bewegen dienen wel genoteerd te worden, ook indien ze zich bijv. binnen een stadspark ophouden. Hetzelfde geldt voor bijv. Soepeenden die zich in stadsgrachten ophouden.

Een apart probleem vormen Stadskuiven. Het gaat hier om vogels die zelfstandig in stedelijk gebied voorkomen en er ook broeden, niet om (ontsnapte) Postduiven of tamme sierduiven, die bij een duivenhouder in een hok broeden.

4. Bureauwerk

Na afloop van de telling kunnen de resultaten worden doorgegeven middels de invullen van het digitaal formulier via internet, te bereiken via www.sovon.nl. Ook dienen eenmalig de exacte locatie en nummering van de telpunten doorgegeven te worden via topografische kaart-

jes op de website; de ligging kan namelijk iets afwijken van de vooraf door SOVON geselecteerde locatie. Verdere instructies zijn te vinden op de website. In geval van vragen kunt u altijd de projectcoördinator bij SOVON benaderen (mus@sovon.nl).

Meetnet Urbane Soorten SOVON

Nederland is door zijn afwisselende landschap met droge en natte natuur en het milde klimaat een belangrijk broedgebied voor veel bijzondere vogelsoorten. Tegelijkertijd kent Nederland een hoge bevolkingsdichtheid en verstedelijking. Dit schept bijzondere verplichtingen ten aanzien van het behoud van deze vogelsoorten en de inrichting en het beheer van de broedgebieden. Mede om deze reden vinden in ons land al tientallen jaren inventarisaties plaats van broedvogels, in hoofdzaak uitgevoerd door vrijwilligers. Inventarisaties richten zich op alle broedvogels, van zeldzame vogels en kolonievogels tot algemene soorten. Echter, het stedelijk gebied -hoewel steeds belangrijker- blijft onderbelicht in deze inventarisaties.

SOVON en Vogelbescherming Nederland zien mogelijkheden om de monitoring van broedvogels in stedelijk gebied te verbeteren door het opstarten van een nieuw meetnet. Door te kiezen voor een laagdrempelig, weinig tijd kostend project verwachten we zowel de huidige als nieuwe vogeltellers te bereiken. In deze handleiding worden de doelstellingen en veldmethoden beschreven van dit nieuwe meetnet, genaamd MUS (Meetnet Urbane Soorten).

Contactadres:

SOVON Vogelonderzoek Nederland
Rijksstraatweg 178
6573 DG Beek-Ubbergen
024-6848111
MUS@sovon.nl
www.sovon.nl